УДК: 332.1

КОНЦЕПЦІЯ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ТА ПОТЕНЦІАЛУ САМОЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ОСНОВНИМИ ПРОДОВОЛЬЧИМИ РЕСУРСАМИ ОКРЕМОГО РЕГІОНУ

***Н.С. Юрченко**, м.н.с.*
відділу економічних досліджень
Інститут продовольчих ресурсів НААН
ORCID ID: 0000-0002-3794-852X

***Предмет дослідження** – соціально-економічний стан та потенціал самозабезпеченості основними продовольчими ресурсами окремого регіону. **Мета дослідження** – оцінка соціально-економічного стану та розроблення сучасної моделі самозабезпечення регіону основними продовольчими ресурсами. **Застосовано методи**: розрахунково-аналітичний, графічний, порівняння, аналізу та синтезу. **Результати дослідження**. У статті здійснено аналіз соціально-економічного стану окремого регіону, а саме Житомирської області, запропоновано методичний підхід до його оцінки шляхом використання економічних індикаторів та показників, необхідних для здійснення якісного моніторингу реального стану досліджуваного регіону. На основі концепції оцінки соціально-економічного стану регіону, визначено роль і місце Житомирської області в економіці України, рівень її самозабезпеченості продовольством, економічний та експортний потенціали. Здійснено економічне порівняння показників, що впливають на регіональний розвиток з аналогічними показниками областей – сусідів, та з регіонами того типу. З урахуванням стану та тенденцій розвитку області було проведено SWOT-аналіз. За результатами досліджень було запропоновано сучасну модель самозабезпечення регіону основними продовольчими ресурсами, обґрунтовано її головні напрямки. **Сфера застосування результатів дослідження.** Розраховано на економістів і фахівців харчової і переробної промисловості, органів державної влади, органів регіонального управління та місцевого самоврядування, аспірантів, студентів та науковців. Проведені дослідження дають змогу впровадити необхідні інструменти для своєчасного реагування на потенційні загрози для регіональної продовольчої безпеки.*

***Ключові слова:** регіон, розвиток, аналіз, індикатори, показники, потенціал, модель, соціально-економічний стан, самозабезпечення, Житомирська область.*

CONCEPT OF ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC STATE AND POTENTIAL OF THE SELF-SUFFICIENCY OF THE BASIC FOOD RESOURCES OF THE REGION

***N. Yurchenko**, Junior Research*
Department of Economic Research
Institute of Food Resources of NAAS
ORCID ID: 0000-0002-3794-852X

***Subject of research** – socio-economic status and self-sufficiency potential of the main food resources of a certain region. The purpose of the study is to assess the socioeconomic status and identify the modern model of self-sufficiency of the region of food resources. **Applied methods**: calculation – analytical, graphical, comparison, analysis and synthesis. **Research results**. The socio-economic status of Zhytomyr region, are analyzed a methodological approach to its*

evaluation by using economic indicators and indicators necessary for conducting qualitative monitoring of the real state of the studied region is proposed. The role and place of the Zhytomyr region in the economy of Ukraine, level of its self-sufficiency by food, economic and export potentials are determined basing on the concept of assessing the socio-economic status of the region. The economic comparison of the indicators influencing regional development with similar indicators of the neighboring regions and with the regions of the same economic type is carried out. Taking into account the state and trends of the region, a SWOT analysis is conducted. In the course of the research, a modern model of self-sufficiency of the region is identified as the main food resources, its main directions are substantiated. ***Scope of research results.*** *It is intended for economists and specialists in the food and processing industry, state authorities, regional government and local self-government bodies, post-graduate students, students and researchers. The conducted studies allow the implementation of the necessary tools for timely response to potential threats to regional food security.*

Key words*: region, development, analysis, indicators, indicators, potential, model, socio-economic status, self-sufficiency, Zhytomyr region.*

Постановка проблеми. В даний час одним з найбільш складних завдань сучасної національної економіки є динамічний розвиток різних типів регіонів в межах єдиної економічної системи. Регіони різняться потенціалом конкурентоспроможності і особливостями свого розвитку, однак повинні ефективно взаємодіяти в структурі економіки України. Для вирішення проблеми якісного зростання конкурентоспроможності регіону необхідне формування соціально-економічної регіональної стратегії, яка визначила б спосіб досягнення стійкого економічного зростання та розкривала потенціал регіону з максимально ефективним використанням його ресурсів.

Необхідною умовою якісної державної регулятивної політики регіонального розвитку є досягнення балансу інтересів держави, бізнесу і населення регіону при розробці та реалізації соціально-економічної стратегії [1]. Враховуючи головні риси державної продовольчої безпеки, регіональну продовольчу безпеку можна трактувати як забезпечення фізичної та економічної доступності до якісного продовольства всіх соціальних груп населення регіону за рахунок ефективного використання регіонального ресурсного потенціалу та виробничого потенціалу продовольчого комплексу регіону [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна увага дослідженню проблемних питань регіональної продовольчої безпеки та формування механізму щодо її забезпечення приділялась у працях вітчизняних науковців та практиків: М.П. Сичевського, Л.В.Дейнеко, А.Е. Юзефовича, Д.Ф. Крисанова, Ю.О. Лупенка, О.В. Коваленко, Т. С. Андрійчука, В.Я. Месель-Веселяка, П.С. Березівського, В.М. Бондаренка, М.Г. Павленка, А.О. Заїнчковського, П.П. Борщевського, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака, Б.Й. Пасхавера, В.В. Юрчишина та ін.

Мета статті – оцінка соціально-економічного стану та розроблення сучасної моделі самозабезпечення регіону продовольчими ресурсами.

Виклад основних результатів досліджень. Досягнення високого рівня соціально-економічного розвитку регіону означає можливість підвищення ефективності його розвитку, право посісти належне місце в системі державного устрою та сприяти економічному зростанню в країні [3].

Згідно з концептуальними положеннями системи моніторингу на першому етапі її створення відбувається відбір показників моніторингу, який забезпечує всебічність спостереження та оцінки соціально-економічного розвитку регіонів [4, 5]. Зважаючи на те, що регіональні системи характеризуються високим ступенем складності і широкою спрямованістю діяльності, інформаційна модель їх стану має включати великий обсяг

кількісних і якісних показників, що відображають економічний, соціальний, фінансовий, екологічний та інші аспекти стану і розвитку регіону.

Оцінку соціально-економічного потенціалу самозабезпеченості основними продовольчими ресурсами окремого регіону доцільно здійснити за таким підходом: визначення головних секторів дослідження (виробничий, споживчий та економічний) та аналіз основних показників, за допомогою яких можна здійснити якісний моніторинг наявного рівня самозабезпеченості основними продовольчими ресурсами досліджуваного регіону (рис.1).

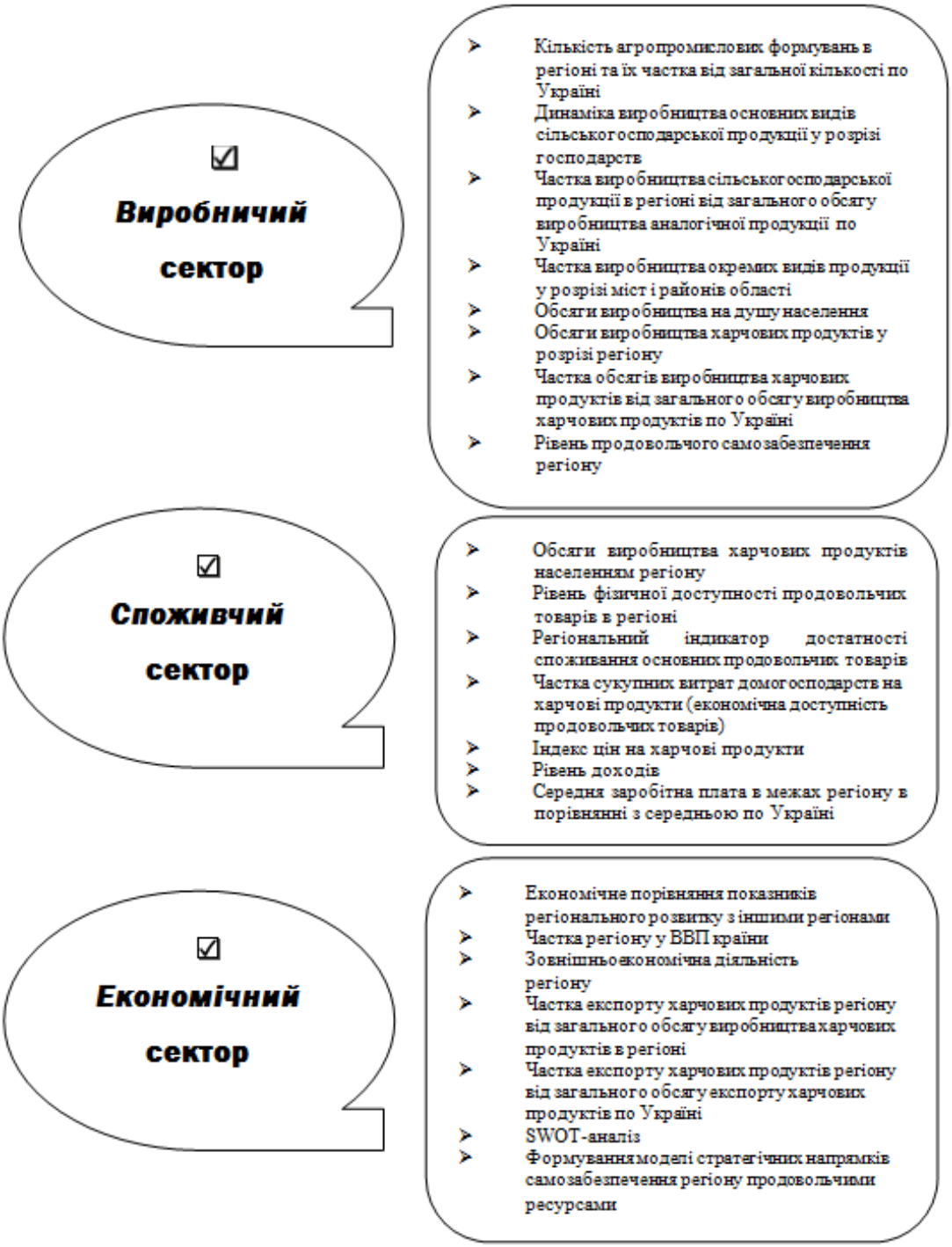

Рис 1. Методичні підходи до оцінки рівня самозабезпеченості регіону основними продовольчими товарами

Стан продовольчої безпеки держави оцінюється широким спектром показників. В узагальненому вигляді оцінка стану продовольчої безпеки визначається трьома групами критеріїв: фізичною доступністю продовольства, його економічною доступністю та безпекою для споживачів. Фізична доступність продовольства є похідною від обсягів та ефективності аграрного виробництва й визначає межі продовольчого самозабезпечення регіону.

Оцінка здійснюється на прикладі Житомирської області шляхом аналізу чинників, що визначають стан споживчої (соціальної) складової регіональної продовольчої безпеки та обґрунтування результатів критеріальної оцінки самозабезпеченості регіону.

Виробничий. Житомирська область – це промислово-аграрний регіон, що демонструє більш сталий економічний розвиток, зростання обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, посилення конкурентних позицій серед інших областей. Це регіон із безпечними умовами проживання, у якому кожна територіальна громада має умови для розвитку та підвищення стандартів життя, головною місією якого є максимальна реалізація наявного економічного потенціалу та забезпечення на цій основі високої якості життя та безпечних умов проживання населення. Розвиток території Житомирської області нерівномірний. Найбільш розвинутими у промисловому виробництві є 6 районів: Хорошівський, Житомирський, Коростенський, Малинський, Новоград-Волинський, та Радомишльський. На них припадає близько чверті території області, де проживає майже 20% її населення, частка обсягу реалізації промислової продукції складає 79% від загального по області. На решту 17 районів припадає 21% загальнообласного обсягу реалізації промислової продукції.

За своїм розміром Житомирська область входить до числа найбільших в Україні з населенням (станом на 01.01.2017) – 1240,5 тис. чол., або 2,9% від сукупної чисельності населення України, у тому числі: міського – 730,6 тис. чол. сільського – 509,9 тис. чол. За обсягами сільськогосподарського виробництва Житомирщина належить до групи областей із розвитком нижче середнього. Частка виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів у структурі промисловості України за видами економічної діяльності становить 26,5%. У структурі сільськогосподарського виробництва домінує рослинництво (69,4 %), частка тваринництва у 2017 році становила 30,6% (табл.1).

Таблиця 1

Кількість діючих агропромислових формувань на території регіону, 2017 р.

Агропромислові формування	Житомирська область	Частка від загальної кількості по Україні, %
Всього, одиниць, у тому числі:	**1103**	**1,9**
Приватні підприємства	132	3
Господарські товариства	354	4,5
Фермерські господарства	586	1,4
Виробничі кооперативи	13	1,3
Державні підприємства	4	1,2
Інші суб'єкти господарювання	14	1
Структура валового виробництва сільського господарства, %	**100**	**100**
рослинництво	69,4	72,1
тваринництво	30,6	27,9

Джерело: Сформовано на основі даних [6,7]

Із видів сільськогосподарської продукції найбільшу частку займають зернові культури (26,9%), картопля і овочі (21,6%), молоко (17,9%), технічні культури (12,3%) та

м'ясо (10,3%). За рахунок власного виробництва забезпечується внутрішня потреба населення в картоплі, овочах, яйцях, молоці та молочних продуктах. Зокрема, молока вироблено 472 кг на одну особу в рік (за цим показником область займає 4 місце серед інших регіонів України). М'ясною продукцією внутрішня потреба області забезпечена власним виробництвом на 77%, плодами і ягодами – на 73%, що значно перевищує середні показники по країні: м'ясною продукцією Україна забезпечена на 64%, молоком – на 55%, рибою – на 43 %, плодами та ягодами – на 57%.

Індекс обсягу виробництва продукції рослинництва у 2017 році порівняно з 2016 роком, склав 123,2%, у тому числі в аграрних підприємствах – 128,9%, у господарствах населення – 116%. За підсумками 2017 року по темпах виробництва валової продукції галузі рослинництва Житомирська область зайняла третє місце серед інших регіонів держави.

Індекс обсягу виробництва продукції тваринництва у 2017 році порівняно з 2016 роком становив 101,7%, у тому числі в аграрних підприємствах – 107,4%, у господарства населення – 100,6%. За підсумками 2017 року по темпах виробництва валової продукції тваринництва область зайняла друге місце серед регіонів держави. Таким чином, Житомирська область має значний потенціал розвитку тваринництва. За останні п'ять років спостерігається тенденція до зростання продукції тваринництва (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва у розрізі господарств Житомирської області

Види продукції	Обсяги виробництва продукції тваринництва в Житомирській області					Частка виробництва продукції в області від загального обсягу виробництва аналогічної продукції по Україні, %	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2017
Усі категорії господарств							
М'ясо (у забійній вазі) тис. т	48,9	50,3	54,1	82	84,5	2,37	3,6
Молоко, тис .т	569,1	594,9	597,6	566,7	574,6	5,1	5,6
Яйця, млн. шт.	489,0	519,4	561,5	589,7	688,1	2,56	4,4
Сільськогосподарські підприємства							
М'ясо (у забійній вазі) тис. т	8,7	8,9	12,0	16,5	15,3	0,77	1,03
Молоко, тис .т	89,6	102,7	101,1	101	112,2	3,5	4,1
Яйця, млн. шт.	69	60,2	71,3	58,0	93,7	0,57	1,1
Господарства населення							
М'ясо (у забійній вазі) тис. т	40,2	41,4	42,1	65,5	69,2	4,35	8,3
Молоко, тис .т	479,5	492,2	496,5	465,7	462,4	5,5	6,2
Яйця, млн. шт.	420	459,2	490,2	531,7	594,4	6	8,3

Джерело: Сформовано на основі даних [6,7]

Господарствами всіх категорій порівняно з 2016 р. збільшено обсяги виробництва м'яса на 2,3 тис. т (на 2,8%), молока – на 8,0 тис. т (на 1,4%), яєць – на 26,2 млн. шт (на 4,0%). У сільськогосподарських підприємствах зросло виробництво молока на 7,0% (на 7,3 тис. т), яєць – на 1,8% (на 1,7 млн. шт). Натомість м'яса вироблено менше на 5,0%, або на 0,8 тис. т. У господарствах населення спостерігався приріст виробництва м'яса (на 4,7%, або на 3,1 тис. т), яєць (на 4,3%, або на 24,5 млн. шт), молока (на 0,2%, або на 0,7 тис. т).

У структурі реалізації худоби та птиці на забій сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) частка великої рогатої худоби 2017 р. становила 42,9% (2016 – 37,8%), свиней – 44,2% (2016 – 49,2 %), птиці – 12,5 % (2016 – 12,8%). Великі сільгосптоваровиробники зменшили обсяг виробництва худоби та птиці на 17,4 %, у т.ч. великої рогатої худоби – на 8,3%, свиней – на 22,2%, птиці – на 27,1%.

Середні надої молока (у розрахунку на одну корову), в сільськогосподарських підприємствах 2017 р. збільшилися проти 2016 р. на 8,1% (на 366 кг), до 4878 кг. Вагому частку у загальному виробництві по області складають домогосподарства населення: за обсягами виробництва м'яса – 81,9%, молока – 80,5%, яєць-86,4%.

За рейтинговою оцінкою (серед 24 регіонів) по обсягам виробництва м'яса регіон посідає 14-15 місце, молока – 4-5, яєць – 7-8.

Частки виробництва окремих видів продукції тваринництва, що припадають на міста та райони Житомирської області представлено в табл.3.

Таблиця 3

Частка виробництва окремих видів продукції тваринництва у розрізі міст і районів Житомирської області по усіх категоріях господарств, 2017 р., %

Назва району/міста	М'ясо у забійній вазі	Молоко	Яйця	Обсяги виробництва на одну особу, кг		
				М'ясо	Молоко	Яйця
Житомирська обл.	**100**	**100**	**100**	**11,9**	**84,5**	**73,9**
м. Житомир	0,2	0,1	0,7	*	*	*
м. Бердичів	0,5	0,2	1,1	*	*	*
м. Коростень	0,3	0,2	0,7	*	*	*
м. Малин	0,2	0,1	0,5	*	*	*
м. Нов.-Волинський	0,5	0,2	0,9	*	*	*
Андрушівський	7,1	4,1	5,9	9,3	87,4	*
Баранівський	3,3	5,1	3,7	6,8	172,8	*
Бердичівський	4,0	4,1	3,8	12,1	33,8	*
Брусилівський	1,8	2,3	2,2	37	274,1	*
Ємільчинський	4,7	6,4	4,6	4,3	93,9	*
Житомирський	3,7	4,0	5,6	3	20,2	*
Коростенський	5,3	3,4	3,4	46,4	32,7	*
Коростишівський	2,2	2,2	2,3	1,3	24,4	*
Лугинський	2,1	2,1	2,0	3,5	66,3	*
Любарський	7,5	6,5	4,1	98,8	310,6	*
Малинський	2,8	1,9	2,3	44	*	*
Народицький	1,3	1,5	1,4	3,2	209,6	*
Нов.-Волинський	7,0	8,0	10,5	19,1	361,2	*
Овруцький	6,7	5,6	4,7	32,3	187,6	*
Олевський	4,8	5,1	3,5	1,4	12,2	*
Попільнянський	6,8	5,7	9,2	46	737,2	*
Радомишльський	2,5	3,3	3,1	4	75,5	*
Романівський	3,8	4,6	3,2	4,6	43,4	*
Ружинський	7,4	7,0	6,2	39,3	86,8	*
Хорошівський	3,2	4,3	2,9	4,7	341	*
Черняхівський	3,2	3,8	3,0	4,5	16,1	*
Чуднівський	4,8	6,1	5,4	12,3	98,3	*

Джерело: Сформовано на основі даних [6]

**Дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації*

Найбільше виробляється молока та м'яса в усіх категоріях господарств Новоград-Волинського, Ружинського та Любарського району. За виробництвом яєць у всіх категоріях господарств лідирують Новоград-Волинський, Попільнянський та Ружинський райони.

Фізичні обсяги виробництва продукції харчової промисловості підприємствами Житомирської області 2017 року скоротилися на 2,5% проти 2016 року, з них: виробництво харчових продуктів знизилося на 1,9%; напоїв – на 7,1% (табл.4).

Таблиця 4

Обсяги виробництва основних харчових продуктів в Житомирській області

Продукція	Обсяги виробництва		% від загального обсягу виробництва харчових продуктів по Україні, 2017 р.
	2017 р.	2017р. у % до 2016р.	
М'ясо великої рогатої худоби свіже чи охолоджене, т	2527	87,5	5,1
М'ясо свиней свіже чи охолоджене,	4840	86,5	2,2
Вироби ковбасні, т	14276	83,4	9,5
Оселедці солоні, т	672	73,4	**27,6**
Олія нерафінована, т	5424	133,2	0,11
Молоко рідке оброблене, т	192841	107,1	22
Молоко та вершки, жирністю більше 6%, т	13414	81,7	24
Молоко і вершки сухі, т	6857	74,9	12,5
Масло вершкове, т	7984	90,1	8
Сири сичужні та плавлені, т	6947	91,1	6,3
Молоко та вершки, згущені, т	627	9,3	1,8
Йогурт та інші ферментовані чи сквашені молоко та вершки, т	9768	84,8	**2,6**
Морозиво, т	27460	103	**28,7**
Борошно, т	26595	133,5	1,5
Хліб та вироби хлібобулочні, т	34423	92,7	3,6
Печиво солодке і вафлі, т	11259	123,6	4,7
Спреди та суміші жирові, т	10721	120,2	**50,7**
Продукти молоковмісні, інші, т	8070	131,8	6,3
Напої безалкогольні, тис.дал	796,4	96,5	0,6

Джерело: Сформовано на основі даних [6]

Серед харчових продуктів найменше виготовлено молока та вершків згущених – на 90,7%, молока і вершків сухих – на 1/4, молока та вершків, жирністю більше 6%, – на 18,3%, м'яса великої рогатої худоби свіжого чи охолодженого, м'яса свиней свіжого чи охолодженого, йогурту та інших ферментованих чи сквашених молока та вершків, виробів ковбасних – на 12,5-16,6%, хліба та виробів хлібобулочних, сирів сичужних та плавлених, масла вершкового – на 7,3 – 9,9%, напоїв безалкогольних – на 3,5%, оселедців солоних – на 26,6 %. Поряд з цим на 1/3 більше вироблено борошна та олії нерафінованої, на 31,8% – продуктів молоковмісних, на 23,6% – печива солодкого і вафель, на 20,2% – спредів та сумішей жирових, на 7,1% – молока рідкого обробленого. Варто зазначити, що 50,7% спредів та жирових сумішей від загальнодержавного обсягу виробництва виробляється саме в Житомирській області, крім цього, вагому частку в регіоні займає виробництво морозива – 28,7% та оселедців – 27,6%.

Рівень самозабезпеченості регіону харчовими продуктами оцінено шляхом визначення індикатору відмінності обсягів виробництва продукції на одну особу. Він розраховується як відношення обсягів виробництва в межах регіону до обсягів загальнодержавного виробництва, показує на скільки вагомим відставанням або ж навпаки випередженням характеризується продовольча забезпеченість досліджуваного регіону. Якщо його значення дорівнює 1, це означає, що регіон повністю забезпечує себе відповідною продукцією, якщо коефіцієнт більший за 1, це вказує на те, що існує можливість для реалізації сільськогосподарської продукції не тільки в регіоні, а й поза його межами (табл. 5).

Таблиця 5

Розрахунок рівня самозабезпеченості продовольчими ресурсами Житомирської області

Обсяги виробництва продукції на одну особу, кг									
Сільського-сподарська продукція	Житомирська область			Україна			Індикатор відмінності		
	2011	2014	2017	2011	2014	2017	2011	2014	2017
Зернові культури	848	1666	1683	856	1386	1549	0,9907	1,2020	1,0865
Цукрові буряки	237	335	488	300	237	328	0,7900	1,4135	1,4878
Картопля	909	1052	1058	408	489	510	2,2279	2,1513	2,0745
Овочі	163	178	239	177	217	221	0,9209	0,8203	1,0814
Плоди та ягоди	25	35	34	38	50	47	0,6579	0,7000	0,7234
М'ясо (у забійній вазі)	37,2	42,7	42,8	44,9	52,5	54,5	0,8285	0,8133	0,7853
Молоко	451	472,1	455,5	245,2	252,5	243,3	1,8393	1,8697	1,8722
Яйця, шт.	382	444	532	372	431	354	1,0269	1,0302	1,5028

Джерело: Сформовано на основі даних [6, 7]

В результаті дослідження рівня самозабезпеченості регіону продовольчими ресурсами виявлено, що за аналізований період (2011-2017 рр.) регіон найбільше був забезпечений картоплею та молоком, індикатори відмінності по цих групах більші за 1, що свідчить про повне самозабезпечення регіону цими видами продукції та можливістю підтримувати продовольчу безпеку інших регіонів. Найнижчі коефіцієнти відмінності (менші за 1) спостерігаються у групах: плоди та ягоди (0,7234), м'ясо і м'ясні продукти (0,7853), що свідчить про неповне використання виробничого потенціалу регіону по цим видам продукції. Загалом, позиції Житомирської області у виробництві сільськогосподарської продукції є досить високими, обсяги виробництва по всім іншим групам продуктів (зернові культури, цукрові буряки, картопля, молоко, яйця) значно перевищують їх загальнодержавний рівень.

Споживчий. В сучасних умовах однією з головних проблем як України так і окремого регіону є забезпечення харчовими продуктами населення за рахунок власного виробництва, їх фізичної та економічної доступності для всіх верств населення у відповідності до раціональних норм споживання. З метою оцінки рівня фізичної доступності продовольства в регіоні необхідно проаналізувати динаміку обсягів споживання основних харчових продуктів та його відповідність раціональним нормам згідно МОЗ (табл. 6).

Таблиця 6

Обсяги споживання основних харчових продуктів у Житомирській області

Види продукції	Відхилення від раціональних норм споживання (+/-), на 1 особу кг/рік									
	по Житомирській області					по Україні				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
М'ясо та м'ясні продукти	-30,7	-29,5	-29,3	-31,3	-31,1	-23,9	-25,9	-29,1	-28,6	-28,3
Молоко та мол. продукти	-142,5	-139,1	-144,6	-149,2	-161,2	-159,1	-157,2	-170,1	-170,5	-180
Яйця	+31	+28	+37	+14	+12	+19	+20	-10	-23	-17
Хлібні продукти	+22,5	+16,6	+14,2	+7,8	+9,1	+7,4	+7,5	+2,2	0	-0,2
Картопля	+75,7	+66	+61,1	+51,8	+60,6	+11,4	+17	+13,5	+15,8	+19,4
Овочі і баштанні	-12,8	-15,1	-13,5	-5,7	+4,8	+2,3	+2,2	-0,2	+2,7	-1,3
Плоди, ягоди і виноград	-43	-42	-41,5	-42,8	-34,4	-33,7	-37,7	-39,1	-40,7	-37,2
Риба та рибні продукти	-5,4	-4,5	-6,9	-10	-9	-5,4	-8,9	-1,4	-10,4	-9,2
Цукор	+1,6	+2,8	+0,6	+0,9	-3,1	-0,9	-1,7	-2,3	-4,7	-7,6
Олія	+0,5	+0,5	+0,6	-0,5	-1	+0,3	+0,1	-0,7	-1,3	-1,3

Джерело: сформовано на основі даних [6,7].

Споживання м'яса та м'ясних продуктів з 2015 рр. зменшувалося, і у 2017 році становило менше половини від раціональної норми споживання МОЗ (80 кг на одну особу в рік) – 48,5%. Споживання молока і молочних продуктів також не відповідає раціональним нормам. У 2017 році цей показник становив 218 кг при нормі – 380 кг на одну особу в рік. Позитивна динаміка споживання спостерігається за такими основними харчовими продуктами як хліб, яйця, картопля олія. Щодо обсягів споживання овочів, плодів і ягід, риби, цукру, виявлено, що вони перевищують рекомендовану норму.

Фізична доступність до продовольчих товарів визначається як стан, при якому у населення в будь-який час є фізичний, соціальний та економічний доступ до продовольства (в достатній кількості і достатньої харчової цінності), що відповідає потребам їх раціону харчування. Основною метою дослідження цього показника є виявлення за якими продуктами продовольча безпека регіону є найбільш і найменш уразливою. Коефіцієнт фізичної доступності продовольства розраховується як відношення обсягів регіонального виробництва харчових продуктів до обсягів споживання на одну особу (табл.7) Якщо значення цього показника більше одиниці то рівень фізичної доступності до продовольчих товарів в регіоні – достатній, якщо менше за одиницю – це вказує на відсутність 100% фізичної доступності до певних видів товарів.

Проведені розрахунки свідчать про низький рівень фізичної доступності регіону до м'яса та м'ясних продуктів – даний коефіцієнт у 2017 році становив 0, 875 (<1) та плодів і ягід – 0,73. Для населення Житомирської області максимально доступними є картопля, молоко, яйця та овочі, коефіцієнти по цим продуктам значно перевищують одиницю, що свідчить про високий рівень фізичної доступності до цих продовольчих товарів.

Таблиця 7

Коефіцієнт фізичної доступності продовольчих товарів окремого регіону та України

Види товарів	Житомирська область			Україна			Динаміка змін (+,-)	
	2011	2014	2017	2011	2014	2017	Область	Україна
М'ясо та м'ясні продукти	0,810	0,846	0,875	0,863	0,936	1,060	0,065	0,197
Молоко	1,855	1,960	2,082	1,88	1,143	1,161	0,227	-0,027
Яйця, шт	1,244	1,396	1,762	1,283	1,395	1,326	0,518	0,043
Картопля	5,127	5,537	5,731	3,165	3,612	3,648	0,604	0,483
Овочі	1,239	1,220	1,441	1,233	1,329	1,350	0,202	0,117
Плоди та ягоди	0,64	0,729	0,73	0,792	0,888	0,946	0,09	0,154

Джерело: сформовано на основі даних [6,7]

Регіональний індикатор достатності споживання м'яса і м'ясних продуктів (відношення фактичного споживання продукту на одну особу за рік до його рекомендованої норми) 2017 р. становив 61,3%, молока і молочних продуктів – 57,6%. Динаміка цих індикаторів відображає особливості використання наявного потенціалу регіону, дає змогу визначати резерви соціально-економічного розвитку його продовольчого комплексу.

Проведений аналіз свідчить, що Житомирська область має достатній рівень фізичної доступності до продовольства. Однак фактична наявність продовольчих товарів на ринку не гарантує їх доступності для населення. Саме показник економічної доступності продовольства відображає можливість різних соціальних груп населення якісно і повноцінно харчуватися. Економічну доступність продуктів рекомендовано визначати як частку сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних річних витрат домогосподарств. При цьому існує Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [8], за якою граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень. Водночас у Концепції республіки Білорусь аналогічний показник встановлений на рівні 50%, а в європейських країнах – 10-30% [9]. Враховуючи світовий досвід, у законопроекті № 11378 «Про продовольчу безпеку України» граничний рівень показника економічної доступності продовольства пропонувалося обмежити 50%, проте законопроект був відхилений та відправлений на доопрацювання [10].

Динаміка частки сукупних витрат домогосподарств на продовольчі товари (рис. 2) свідчить про те, що витрати населення Житомирської області на харчування 2016 р. не перевищували загальнодержавних значень.

Незважаючи, на тенденцію до зменшення сукупних витрат в регіоні, загальнодержавний показник все ж перетнув межі граничного критерію економічної доступності до продовольства, що вказує на наявність потенційної загрози для продовольчої безпеки країни.

Слід зазначити, що у 2015-2016 рр. регіональні індекси споживчих цін (131,2% та 139%) перевищували індекс цін виробників промислової продукції (126,2% та 138,7%), хоча в цілому по Україні це співвідношення було протилежним (рис. 3), що вказує на дестабілізуючий вплив цінових факторів на рівень споживчої складової системи продовольчої безпеки в регіоні.

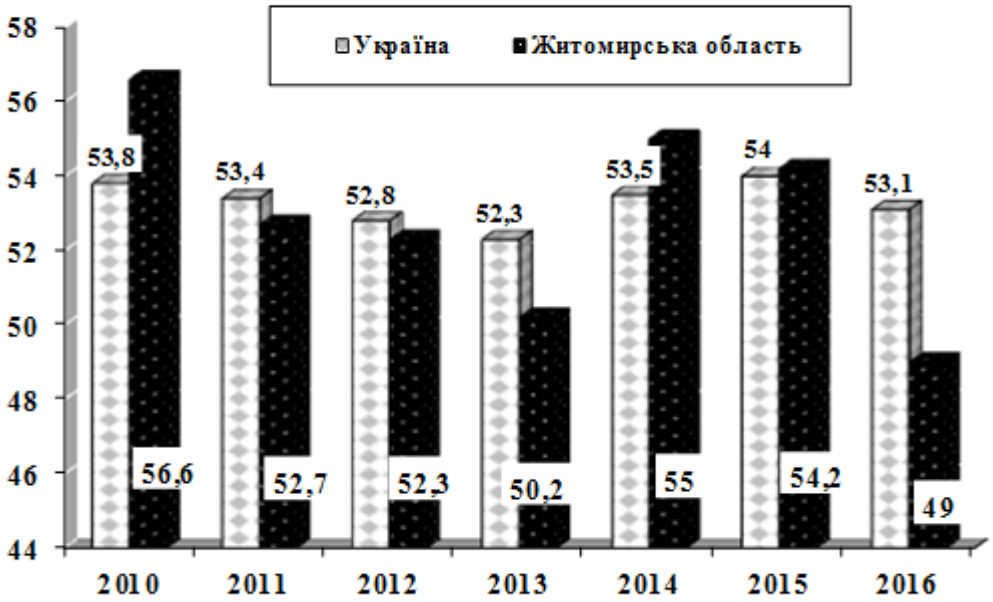

Рис. 2 Частка сукупних витрат домогосподарств на харчові продукти та безалкогольні напої, %

Джерело: Сформовано на основі даних [6, 7]

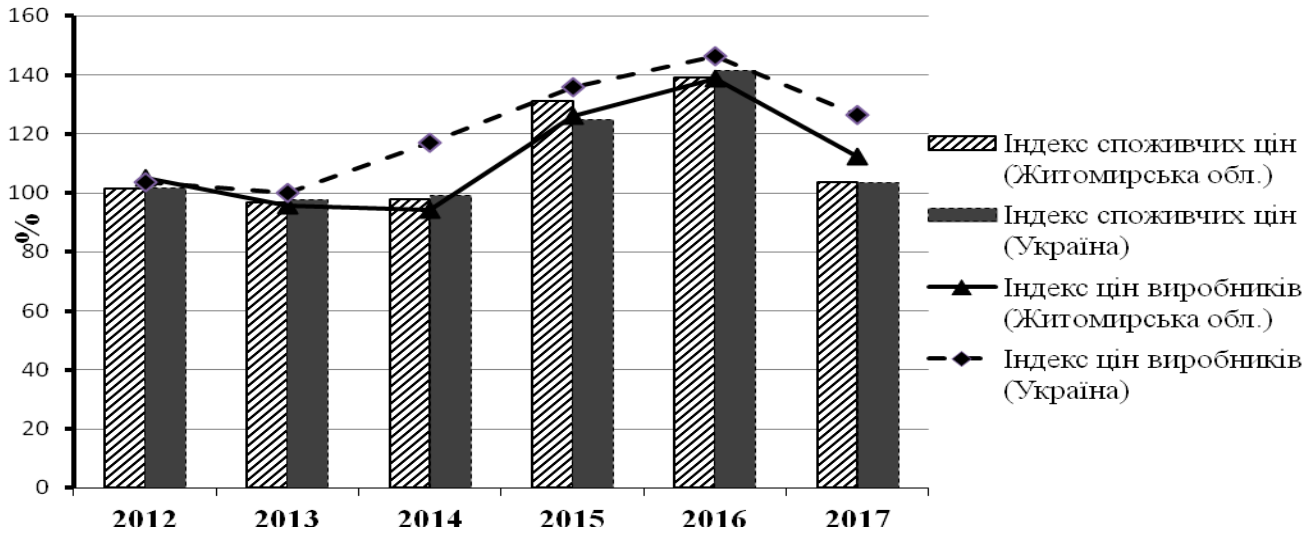

Рис. 3 Індекси споживчих цін (до попереднього року),%

Джерело: Сформовано на основі даних таблиці 8

За 2017 р. ціни на харчові продукти та безалкогольні напої зросли на 15,8%. Найбільше подорожчало сало – на 56,0%, свинина – на 46,7%, яловичина, сметана, молоко, хліб, м'ясо курей, масло на 29,4 – 20,5%, яйця, сири, кисломолочна продукція, рис, фруктові соки, мінеральні води, кондитерські вироби з борошна – на 19,9-10,1% Також відбулося подорожчання фруктів у цілому на 25,9%, у т.ч. яблук, ягід, цитрусових, бананів – на 30,8-15,6 %. Борошно і крупи подешевшали на 13,8%, цукор – на 8,5%, шоколад – на 6,8 %. Алкогольні напої, тютюнові вироби зросли в ціні загалом на 20,9%, зокрема, тютюнові вироби – на 36,6%.

Невисокий рівень заробітної плати та негативні зміни у структурі доходів призвели до низької платоспроможності населення. Частка заробітної плати у структурі доходів населення Житомирської області впродовж 2010- 2017 рр. залишалась майже незмінною, – в межах 35%, в той час як в середньому по Україні становила 40,5%. Станом на 2017 рік середньомісячна заробітна плата в регіоні менша за аналогічний загальнодержавний показник на 21,8 % (табл.8).

Таблиця 8

Структурні зміни доходів населення

Показники	Житомирська область				Україна			
	2010	2013	2015	2017	2010	2013	2015	2017
Доходи, млн грн. у т.ч.	20655	34110	36814	51920	894286	1457864	1516768	1989771
Фонд заробітної плати, млн грн.	7378	11681	12582	18436	365300	609394	615022	836766
у % до доходів	*35,7*	*34,2*	*34,2*	*35,5*	*40,8*	*41,8*	*40,5*	*42,1*
Соціальні допомоги, млн грн.	9105	14653	15260	20238	364572	542781	562325	699340
у % до доходів	*44,1*	*43*	*41,5*	*39*	*40,8*	*37,2*	*37,1*	*35,1*
Середньомісячна заробітна плата, грн*	2133	2848	4091	7207	2629	3619	5230	8777

Джерело: Сформовано на основі даних [6,7], *[11]

Економічний. Житомирська область належить до групи областей з низьким рівнем розвитку, а за структурою економіки – до регіонів з переважанням сфери послуг. В ході дослідження ми порівняли основні показники, що впливають на регіональний розвиток з аналогічними показниками областей, які теж належать до такої ж групи як Житомирська – Рівненською, Хмельницькою, Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Тернопільською, Чернівецькою та Черкаською областями (табл. 9).

Таблиця 9

Порівняльна характеристика Житомирської області із регіонами, 2017 р.

Область	Рівень зайнятості населення у % до населення віком 15-70 років	Рівень безробіття у % до економічно активного населення віком 15-70 років	Частка міського населення, %	Валовий регіональний продукт на 1 особу, грн	Капітальні інвестиції на 1 особу, грн	Частка регіону у ВВП країни, %
Україна	60,3	7,2	68,98	32002	5908,9	-
Житомирська	59,9	9,3	58,59	19551	2373	1,7
Рівненська	59,6	9,4	47,77	18860	2452,7	1,5
Хмельницька	59,7	8,0	55,81	19920	2782,5	1,8
Волинська	59,7	7,8	52,21	19249	3205,6	1,4
Закарпатська	58,6	7,8	37,15	17088	2111,9	1,5
Івано-Франків.	55,4	7,2	43,47	23379	3749	2,2
Тернопільська	56,2	9,4	44,27	16644	2776,1	1,2
Черкаська	59,9	8,9	56,55	24558	2707,3	2,1
Чернівецька	58,7	7,4	42,75	14529	2494,9	0,9

Порівняльний аналіз окремих показників Житомирської області з регіонами свідчить, що Житомирщина має низький валовий регіональний продукт на душу населення; значно нижчий середньодержавного рівня обсяги капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу; рівень зайнятості на ринку праці – нижче середнього (59,6-59,9%), рівень безробіття – вище середнього (7,4-9,4%).

Житомирська область має досить високий експортний потенціал, зокрема в харчовій промисловості. У 2017 р. обсяг експорту товарів становив 541720,8 тис. дол. США, імпорту – 419256,2 тис. дол. США. Порівняно з 2016 р. експорт зріс на 22,6%, імпорт – на 39,4%. Позитивне сальдо становило 122464,6 тис. дол. (у 2016 р. – також позитивне 140963,6 тис. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту дорівнював 1,29 (у 2016 р. – 1,47). Зовнішньоторговельні операції проводились з партнерами з 113 країн світу. Частка експорту харчових продуктів регіону від загального обсягу виробництва харчових продуктів в регіоні становить 21%, а від загального обсягу експорту харчових продуктів по Україні – 3,7% (табл.10).

Таблиця 10

Структура зовнішньої торгівлі регіону

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до 2016р.	у % до загального обсягу	тис. дол. США	у % 2016р.	у % до загального обсягу
Усього	**541720,8**	**122,6**	**100,0**	**419256,2**	**139,4**	**100,0**
І. Живі тварини, продукти тваринного походження	13584,0	122,9	2,5	3175,4	347,3	0,8
ІІ. Продукти рослинного походження, з них	102769,9	138,2	19,0	4029,0	92,5	1,0
10 зернові культури	67945,6	145,0	12,5	271,5	38,0	0,1
12 насіння і плоди олійних рослин	26667,6	111,2	4,9	1844,3	109,0	0,4
ІІІ. 15 Жири та олії тваринного або рослин. походження	4378,5	128,6	0,8	2752,2	127,4	0,7
IV. Готові харчові продукти	13033,9	148,0	2,4	5185,8	88,4	1,2

Джерело: Сформовано на основі даних [6]

У сучасних умовах головними пріоритетами щодо гарантування продовольчої безпеки Житомирської області є ефективне використання наявного виробничого потенціалу з метою повного забезпечення населення основними видами продовольства власного виробництва, реформування соціальної політики, підвищення платоспроможного попиту [2]. Систематизований вплив на виробничий сектор продовольчого ринку, який формує пропозицію харчових продуктів, неодмінно має доповнюватись заходами стимулювання попиту на нього в споживчому секторі шляхом реалізації соціальних програм, метою яких є підтримка доходів населення, забезпечення ефективної зайнятості в регіоні, проведення виваженої цінової політики щодо обмеження рентабельності та торгівельних націнок на основні харчові продукти до економічно обґрунтованого рівня. Особливу увагу слід приділяти системі підвищення якості та безпеки продовольства. У цьому сенсі гарним прикладом є ТОВ «Еко Мілк», (м. Баранівка), підприємство з переробки молока та виробництва органічної молочної продукції, що одним з перших впровадило систему НАССР, має власну сучасну ферму, з максимально комфортними умовами для утримання корів. ПАТ «Житомирський маслозавод» – компанія «Рудь» є лідером серед українських виробників морозива, прагнення компанії до високих стандартів забезпечило підприємству розробку, впровадження та сертифікацію систем

екологічного менеджменту, якості та харчової безпеки. ТОВ «Житомирський м'ясокомбінат» (ТМ «М'ясна гільдія») входить в число п'яти кращих підприємств всієї країни, сьогодні він оснащений найсучаснішим обладнанням, яке дозволяє створювати продукцію з м'яса з максимально високою якістю. ТОВ «Золотий коровай» (ТМ «Хліб Житомира») є найбільшим виробником в місті та області хлібобулочних та кондитерських виробів високої якості, реалізація хлібної продукції здійснюється як в Житомирській області, так і за її межами.

З урахуванням стану та тенденцій розвитку регіону проведено SWOT-аналіз Житомирської області (табл.11).

Для Житомирщини характерним є недостатній рівень іноземних та внутрішніх інвестицій у порівнянні з середніми по Україні. Зростання інвестиційної привабливості України та активізація процесів залучення інвестицій можуть сприяти зростанню обсягів виробництва в регіоні та використанню повною мірою потенціалу харчової промисловості і сільського господарства. Ці позитивні зміни також можуть відбуватися під впливом покращення бізнес-клімату в Україні, відновлення стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. Підвищенню рівня розвитку регіональної економіки сприятиме: розвиток агропромислового комплексу завдяки зростанню на світовому ринку попиту на продовольство (у т.ч. на екологічно чисту продукцію); залучення іноземних інвестицій; диверсифікація ринків збуту продукції. Наслідком таких процесів стало б створення нових робочих місць і зменшення рівня безробіття.

Таблиця 11

SWOT-аналіз соціально-економічного стану Житомирської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Близьке розташування області до столиці України м. Києва, проходження через територію області міжнародних автомагістралей та ділянок Південно-Західної залізниці. 2. Наявність значних покладів корисних копалин. 3. Наявні запаси мінеральних вод. 4. Рівень забруднення атмосферного повітря є нижчим за середній по Україні. 5. Розвинений виробничий потенціал (харчова, деревообробна промисловість, добувна промисловість та розроблення кар'єрів, виробництво будматеріалів, багатогалузеве сільське господарство). 6. Сприятливі кліматичні умови для розвитку сільського господарства. 7. Значні обсяги лісових ресурсів, особливо у північній частині області. 8. Наявна науково-дослідна база для розвитку сільського господарства. 9. Розвинута мережа вищих навчальних закладів I-IV рівня акредитації. 10. Розвинений малий та середній бізнес.	1. Недостатня диверсифікація промисловості та ринків збуту промислової продукції. 2. Слабкі зв'язки між науково-дослідними установами та бізнесом, низька інноваційна активність підприємств. 3. Відсутність підприємств з переробки та утилізації промислових і твердих побутових відходів. 4. Низька якість автомобільних доріг місцевого значення. 5. Природне скорочення населення та значна частка населення старшого за працездатний вік. 8. Значні міжрайонні дисбаланси у розвитку економіки, освіти, культури, охорони здоров'я. 9. Високий рівень безробіття населення області. 10 Низька зайнятість населення у сільській місцевості. 11. Низький рівень урбанізації області. 12. Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС частина земель області вилучена із господарського використання.

Продовження таблиці 11

Можливості	Загрози
1. Зростання попиту на продовольство на світовому ринку. 2. Розвиток екологічного способу життя та споживання органічної продукції серед населення України та країн Європи. 6. Запровадження досягнень міжнародної практики щодо інновацій та технологій. 7. Покращення бізнес-клімату в Україні, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. 8. Створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні.	1. Запровадження торговими партнерами обмежень щодо експорту українських товарів. 2. Поглиблення економічної кризи в Україні. 3. Продовження антитерористичної операції на сході України. 4. Недосконаліть системи державних закупівель. 5. Зменшення внутрішнього товарообороту через низьку купівельну спроможність населення. 6. Нестабільність національної валюти,продовження інфляційних процесів. 7.Зростання смертності осіб у працездатному віці. 8. Погіршення конкурентоспроможності українських товарів через зростання обсягів імпортних товарів з країн ЄС. 9. Подорожчання енергоносіїв. 10. Зростання трудової міграції

Погіршення конкурентоспроможності українських товарів через зростання обсягів імпортних товарів з країн ЄС, зменшення внутрішнього товарообороту через низьку купівельну спроможність населення та нестабільність національної валюти, продовження інфляційних процесів є ризиком для Житомирщини, крім цього високий рівень безробіття серед сільського населення та уповільнення темпів росту заробітної плати і доходів може призвести до зростання бідності. Запровадження торговими партнерами обмежень щодо експорту українських товарів, поглиблення економічної кризи в Україні та продовження антитерористичної операції на сході України може негативно вплинути на подальший економічний і соціальний розвиток регіону.

Проведені дослідження дозволили розробити модель самозабезпечення регіону продовольчими ресурсами, що відображає стратегічні напрямки розвитку регіону (рис.4).

Реалізація пріоритетних напрямів самозабезпечення продовольством та регіонального розвитку в цілому, вимагає виконання наступних першочергових завдань:

Забезпечення здорового харчування та високого рівня якості життя населення: поширення здорового способу життя, підвищення фізичної активності населення; поліпшення екологічної ситуації, формування культури споживання, розвиток системи підтримки сім'ї, дітей і молоді, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків; поліпшення інфраструктури, забезпечення максимальної доступності базових соціальних послуг широким верствам населення; розвиток органічного виробництва;

Наближення рівня споживання населенням основних харчових продуктів до науково обґрунтованих норм: підвищення рівня доходів населення; зростання рівня купівельної спроможності мешканців області; створення нових робочих місць; покращання якості працевлаштування;

Рис.4. Модель самозабезпечення регіону продовольчими ресурсами

Розвиток переробки сільськогосподарської сировини (впровадження досягнень НТП): створення нових високотехнологічних виробництв та інноваційний розвиток існуючих підприємств; збільшення питомої ваги продукції переробної промисловості у структурі валової доданої вартості;

Розвиток сільського господарства регіону (впровадження досягнень НТП): підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, можливість сільгоспвиробників, особливо дрібних фермерських господарств, мати доступ до фінансових ресурсів, необхідних для вдосконалення технології та впровадження інновацій для ведення сільського господарства та використання нових, більш продуктивних сортів рослин та порід тварин;

Розвиток міжрегіональних та міжгалузевих зв'язків: розвиток малого та середнього підприємництва і підвищення конкурентоспроможності продукції області; розвиток транспортної логістики, яка б задовольняла потреби економіки області; залучення інвестицій;

Збільшення експорту продовольчих товарів: збільшення обсягів виробництва експортоорієнтованих товарів і послуг та обсягів їх експорту.

Висновки

В процесі дослідження соціально – економічного стану Житомирської області виявлено, що регіон демонструє відносно сталий розвиток, за економічним потенціалом, належить до промислово-аграрних регіонів України з рівнем розвитку регіональної економіки нижче середнього (18 місце за часткою валового регіонального продукту – 1,7%). Розвиток території регіону нерівномірний, промислово розвинуті лише 6 районів. За рахунок власного виробництва забезпечується внутрішня потреба населення в картоплі, овочах, яйцях, молоці та молочних продуктах. М'ясною продукцією внутрішня потреба області забезпечена власним виробництвом на 77%, плодами і ягодами – на 73%, що значно перевищує середні показники по країні: м'ясною продукцією Україна забезпечена на 64%, молоком – на 55%, рибою – на 43%, плодами та ягодами – на 57%. Варто зазначити, що 50,7 % спредів та жирових сумішей від загальнодержавного обсягу виробництва виробляється саме в Житомирській області, крім цього, вагому частку в регіоні займає виробництво морозива – 28,7% та оселедців – 27,6%.

В результаті оцінки фізичної доступності до продовольства в Житомирській області було виявлено, що її рівень є на високому рівні за винятком групи товарів «м'ясо та м'ясні продукти», а також «плоди і ягоди». В той же час, Житомирщина має невичерпний виробничий потенціал по даних напрямках. Показник економічної доступності продовольства в регіоні станом на 2016 рік становив 49%, тобто не перевищував межі граничного критерію (60%). Купівельна спроможність населення регіону є низькою, в зв'язку з невисоким рівнем заробітної плати та негативними змінами у структурі доходів. Середня заробітна плата в регіоні менша за аналогічний показник по Україні на 21,8%.

Порівняльний аналіз окремих показників Житомирської області з іншими регіонами, засвідчив, що регіон має низький валовий регіональний продукт на душу населення, дуже низькі обсяги капітальних інвестицій, низький рівень зайнятості населення, вищий за середній рівень безробіття. При оцінці зовнішньоекономічної діяльності регіону виявлено, що Житомирська область має досить високий експортний потенціал. Зовнішньоторгівельні операції проводились із партнерами з 113 країн світу. Частка експорту харчових продуктів регіону від загального обсягу виробництва харчових продуктів в регіоні становить 21%, а від загального експорту вітчизняних харчових продуктів – 3,7%.

За допомогою SWOT – аналізу визначено сильні і слабкі сторони соціально-економічного стану регіону, а також його потенційні можливості та загрози. Одним з ключових факторів успішного соціально-економічного розвитку області є належне інвестиційно–інноваційне забезпечення економіки. Зовнішні та внутрішні інвестиції, які б сприяли доступу до нових ринків, можуть стати основним інструментом для інтенсивного технічного та технологічного оновлення виробництва, що, в свою чергу, забезпечить підвищення рівня рентабельності та посилення конкурентоспроможності економіки досліджуваного регіону. Впродовж 2007-2015 рр. в області вживалися заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки Житомирщини, зокрема технологічну модернізацію виробництва, підвищення частки інноваційно-активних підприємств, збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції. Разом з тим модернізація промисловості Житомирської області здійснюється ще недостатніми темпами. У 2015 році інноваційно-активними були лише 17,5% промислових підприємств.

На основі проведених досліджень та розрахунків, запропоновано модель стратегічних напрямків самозабезпечення регіону продовольчими товарами та обґрунтовано актуальність її напрямків для Житомирської області.

Бібліографія

1. Регіональні суспільні системи: моногр. / Л.К. Семів, М.І. Долішній, С.М. Злупко та ін.; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. – Львів, 2007. – 496 с.

2. Нікішина О.В. Регіональна продовольча безпека/О.В. Нікішина// Вісник соціально – економічних досліджень: Зб. наук. праць ОДЕУ. Вип 31. – Одеса. – 2008. – С. 277-284.

3. Комарова М.А. О критериях конкурентоспособности региона / М. А. Комарова // Пути и механизмы обеспечения конкурентоспособности российских регионов: сб. науч. тр. – Саратов: Изд-во ПАГС им. П.А. Столыпина, 2007. – 292 с.

4. Семигуліна І.Б. Організаційні аспекти формування системи моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів / І. Б. Семигуліна // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 14-15 листопада 2014 р. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – С. 451 – 457.

5. Ярошенко І.В. Формування системи теоретичних концептуальних положень та принципів створення системи моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів / І. В. Ярошенко // Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики: Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 14-15 листопада 2014 р. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – С. 486-491.

6. Офіційний сайт Головного управління статистики у Житомирській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zt.ukrstat.gov.ua.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

8. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

9. Дикаленко М. Продукты питания / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2011. – №16 (951). – С. 120-121.

10. Офіційний портал Верховної ради України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.

11. Інформаційний портал Міністерства фінансів України. Мінфін. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.com.ua.

References

1. Semiv, L.K., M.I. Dolishnij, S.M. Zlupko and all. 2007. Regionalni suspilni systemy: monogr. – Regional social systems: monograph. In-t region. research National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 496 (in Ukrainian).

2. Nikishyna, O.V. 2008. Rehionalna prodovolcha bezpeka. Visnyk sotsialno – ekonomichnykh doslidzhen: Zb. nauk. prats ODEU. – Regional Food Security. Bulletin of social and economic research: Zb. sciences works of ODEU. Odessa, 31, 277-284 (in Ukrainian).

3. Komarova, M.A. 2007. O kriteriyakh konkurentosposobnosti regiona. Puti i mekhanizmy obespecheniya konkurentosposobnosti rossiyskikh regionov: sb. nauch. tr. Saratov: Izd-vo PAGS im. P.A. Stolypina – On the criteria for competitiveness of a region. Ways and mechanisms for ensuring the competitiveness of Russian regions: Collection of scientific works. Saratov: Publisher PAGS named after P.A. Stolypin, 292 (in Russian).

4. Semygulina, I.B. 2014. Organizacijni aspekty formuvannya systemy monitoryngu socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv. X.: VD «INZHEK» – Organizational aspects of the system for monitoring the socio-economic development of the regions. Competitiveness and Innovations: Problems of Science and Practice: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference. November 14-15, Kharkiv: publishing house "INZHEK", 451-457 (in Ukrainian).

5. Yaroshenko, I.V. 2014. Formuvannia systemy teoretychnykh kontseptualnykh polozhen ta pryntsypiv stvorennia systemy monitorynhu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv.

Konkurentospromozhnist ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky: Tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 14-15 lystopada 2014 r. X.: VD «INZHEK» – Formation of the system of theoretical conceptual positions and principles of creation of a system for monitoring socio-economic development of the regions. Competitiveness and Innovations: Problems of Science and Practice: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference. November 14-15, Kharkiv: publishing house "INZHEK", 486-491 (in Ukrainian).

6. Oficijnyj sajt Golovnogo upravlinnya statystyky u Zhytomyrskij oblasti – Official site of the Main Department of Statistics in Zhytomyr region. URL: http://www.zt.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian).

7. Oficijnyj sajt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny – Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian).

8. Metodyka vyznachennya osnovnyh indykatoriv prodovolchoyi bezpeky. 2007. Zatverdzhena Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 hrudnia 2007 r. № 1379. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy – Methodology for determining the main indicators of food security. Approved by the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2007, №1379. Official Website of the Verkhovna Rada of Ukraine URL: http://rada.gov.ua (in Ukrainian).

9. Dikalenko, M. and E. Moskkovchuk. 2011. Produkty pitanija. Byznes. – Foodstuffs. Business,16 (951), 120-121 (in Russian).

10. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy – Official Website of the Verkhovna Rada of Ukraine URL: http://rada.gov.ua (in Ukrainian).

11. Informatsiinyi portal Ministerstva finansiv Ukrainy. Minfin. – URL: http://minfin.com.ua (in Ukrainian).